

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

⌘ ΔΙΑΓΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ⌘

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, Β 1, 7-8 / Β 3, 1-2

A1. α) Η νέα έννοια που εισάγει ο Αριστοτέλης στην προσπάθειά του να ορίσει την αρετή είναι το **προσεχές γένος** της. Εντάσσει λοιπόν την αρετή στις «*ἔξεις*», μια λέξη που παράγεται από το ρήμα «*ἔχω*» και την παραγωγική κατάληξη -*σις*, η οποία δηλώνει ενέργεια. Επομένως σημαίνει την ιδιότητα που έχει αποκτήσει κάποιος και έχει πια δική του μετά από πολλαπλή επανάληψη.

Ο φιλόσοφος δίνει στη λέξη ηθικό...περιεχόμενο, εννοώντας τη μόνιμη μορφή του χαρακτήρα, τα μόνιμα ηθικά γνωρίσματα, καλά ή άσχημα, που αποκτιούνται βαθμιαία μέσω επίπονης άσκησης και συνήθειας. Οι άνθρωποι αποκτούν την αρετή-έξη επαναλαμβάνοντας όμοιες ποιοτικά ενέργειες (*ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἔξεις γίνονται*), έχοντας πλήρη συνείδηση του τι πράττουν, επιλέγοντας αυτές τις πράξεις και νιώθοντας ευχάριστα μετά από τη συμπεριφορά τους (*σημεῖον δὲ δὴ ποιεῖσθαι τῶν ἔξεων τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις*). Η ποιότητα, επομένως, των ενεργειών απέναντι στα «*πάθη*» καθορίζει τη μορφή των «*ἔξεων*» (*διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιάς ἀποδιδόναι*). Συμπεριφέρονται δηλαδή σαν να είναι ήδη ενάρετοι, μέχρις ότου σταθεροποιηθεί η συμπεριφορά τους και γίνει μόνιμα αποκτημένη ιδιότητα (*ἔξις*). τότε οι πράξεις τους θα έχουν πάντα την ίδια ηθική ποιότητα, γιατί θα απορρέουν από την αγαθή φύση.

Μονάδες 7

β) Στην προσπάθειά του να κατακτήσει την αρετή ο άνθρωπος χρειάζεται συνεχώς επιβεβαιώσεις για την ορθότητα των ενεργειών του, ειδικά όταν ξέρει πως για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα (*ἔθος*) αποκτιέται αλλά και φθείρεται η αρετή.

Σ' αυτό το σημείο ο Αριστοτέλης θα δώσει ένα **αλάνθαστο αποδεικτικό στοιχείο** (*σημεῖον*) για το ποιος ή τι θα βεβαιώσει τον άνθρωπο ότι βαδίζει στο δρόμο προς την αρετή ή την κακία: όταν πια στον άνθρωπο έχουν διαμορφωθεί τα μόνιμα γνωρίσματα του χαρακτήρα του (*ἔξεις*), κατά και μετά την εκτέλεση μιας πράξης νιώθει ένα ευχάριστο ή δυσάρεστο **συναίσθημα** (*τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις*). Αυτό ακριβώς είναι το **κ ρ ι τ ή ρ ι ο**, το σημάδι που αποδεικνύει πως έχουν όντως διαμορφωθεί αυτά τα στοιχεία. Άρα δεν αρκεί η τήρηση μιας ηθικής στάσης· θα πρέπει αυτή να είναι ταυτόχρονα πηγή ευχαρίστησης (*χαίρων*) για τον άνθρωπο, να είναι δηλαδή προϊόν ελεύθερης βούλησης.

Ο φιλόσοφος εστιάζει στο συναίσθημα, χωρίς να αναφέρει το συνεχή εσωτερικό και κοπιώδη αγώνα, συνδέοντας έτσι την ηθική με την ψυχολογία (σε αντίθεση με τη νοησιαρχική θεώρηση του Σωκράτη). Επειδή πρώτος αυτός ασχολήθηκε συστηματικά με την έρευνα ψυχολογικών θεμάτων και έκανε καίριες παρατηρήσεις σε σχετικά συγγράμματά του, από πολλούς θεωρείται πατέρα της ψυχολογίας.

Μονάδες 8

- A2.** Ακολουθώντας τη θέση του Πλάτωνα (όπως αυτή εκτίθεται στους Νόμους) για το ρόλο της αγωγής στην απόκτηση της αρετής, ο Αριστοτέλης την επικαλείται με τιμή, σεβασμό και γλυκιά νοσταλγία προς το δάσκαλό του (ώς ο Πλάτων φησί).

Εκεί βρίσκεται ο πιο σημαντικός ίσως ορισμός της αγωγής: «Η πιο σωστή παιδεία, η πιο σωστή αγωγή είναι αυτή που μας κάνει ικανούς να χαιρόμαστε με ό,τι αξίζει και να λυπούμαστε για ό,τι αξίζει». Ο άνθρωπος, κατά τον Πλάτωνα, πρέπει από την παιδική ηλικία (εὐθύς ἐκ νέων) να δέχεται την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση, προκειμένου να μπορέσει γρήγορα να χαίρεται κάνοντας ηθικές πράξεις. Καθώς όμως δεν μπορεί εξαρχής να ξέρει ποιες ενέργειες είναι ηθικές και ποιες όχι, πρέπει να ασκηθεί από το περιβάλλον του με το σωστό τρόπο προς αυτή την κατεύθυνση. Έτσι οι γονείς και οι δάσκαλοι πρέπει να παρατηρούν τις πράξεις του παιδιού, να συμβουλεύουν και να υποδεικνύουν σωστούς τρόπους συμπεριφοράς. Οφείλουν να επιβραβεύουν το παιδί για τις ηθικές πράξεις, ώστε να του προκαλούν ευχάριστα συναισθήματα, και να το αποδοκιμάζουν για τυχόν αρνητική συμπεριφορά, ώστε να του δημιουργούνται δυσάρεστα συναισθήματα. Το αποτέλεσμα θα είναι το παιδί να εθιστεί στις ηθικές ενέργειες, επειδή γι' αυτό είναι συνδεδεμένες με τη χαρά της επιβράβευσης, και να αποφεύγει τις κακές πράξεις, που συνεπάγονται δυσaréσκεια από την απόρριψη. Κι όλα αυτά γιατί ο άνθρωπος από τη φύση του προτιμά το ευχάριστο και αποφεύγει το δυσάρεστο. Η διαδικασία αυτή του εθισμού θα συνεχιστεί και στις μεγαλύτερες ηλικίες, μέχρι που οι ηθικές πράξεις θα γίνουν μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. τότε πια θα έχει οριστικά διαμορφωθεί η ηθική συνείδηση. Σ' αυτή τη διαδικασία ο Αριστοτέλης δίνει πρωτεύουσα σημασία (μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν), κάτι που ωστόσο αγγίζει τα όρια της υπερβολής, καθώς παραβλέπει την επίδραση και άλλων (περιβαλλοντικών) παραγόντων.

Για τη σύγχρονη παιδαγωγική ο πλατωνικός ορισμός της αγωγής είναι αποδεκτός ως προς το ότι η διαπαιδαγώγηση πρέπει να ξεκινά από την τρυφερή παιδική ηλικία, για να αποδειχτεί γόνιμη και αποτελεσματική. Και στις δύο βέβαια θεωρίες σημαντικό ρόλο παίζει η χαρά της επιβράβευσης, που λειτουργεί ενθαρρυντικά για την επανάληψη της ηθικής πράξης. Ως προς τα υπόλοιπα υπάρχουν κάποιες επιφυλάξεις:

- Κατά τον Πλάτωνα οι φορείς της αγωγής αυταρχικά επιβάλλουν τις επιλογές τους στο παιδί, με αποτέλεσμα εκείνο απλά να τις δέχεται παθητικά· ενώ οι σύγχρονοι παιδαγωγοί επιδιώκουν την ελεύθερη και ενεργητική συμμετοχή του παιδιού στην όλη διαδικασία.
- Η πλατωνική αγωγή στοχεύει στην επιβολή της αρετής και στη διαμόρφωση ηθικών ατόμων και μετά πολιτών. Ο φρονηματιστικός της χαρακτήρας αντιβαίνει στο στόχο της σημερινής παιδείας, την ελεύθερη ανάπτυξη μιας υπεύθυνης προσωπικότητας με το δικαίωμα επιλογής ακόμη και στο λάθος – αρκεί βέβαια να μην έχει τραγικές συνέπειες.

Μονάδες 15

A3. α) Κατά τον Περικλή οι Αθηναίοι, μολονότι ζουν μια πολύπλευρη και γεμάτη από απολαύσεις ζωή, δείχνουν εξίσου υψηλό με τους Σπαρτιάτες αγωνιστικό φρόνημα την ώρα της μάχης, γιατί πολεμούν για χάρη όλων όσα κινδυνεύουν να χάσουν. Κι αυτό γιατί μεγάλωσαν σε μια πόλη με ανοικτό εκπαιδευτικό σύστημα, βασισμένο στην ιδιωτική πρωτοβουλία, με ελάχιστη παρέμβαση της πολιτείας (μόνο στον έλεγχο των τελικών αποτελεσμάτων της αγωγής): τους έδωσε τη δυνατότητα να μάθουν γράμματα, να φροντίσουν το σώμα τους με δική τους ευθύνη, να ασχοληθούν με τις τέχνες, να αποκτήσουν το αίσθημα του ωραίου και του μέτρου, να αναπτύξουν τις ιδιαίτερες δεξιότητές τους, να καταρτιστούν επαγγελματικά, να μάθουν να απολαμβάνουν τις χαρές της ζωής, να προετοιμαστούν για τη συμμετοχή τους στα κοινά και γενικά να διαμορφώσουν ελεύθερη και πολυδιάστατη προσωπικότητα, για να διατηρήσουν έτσι τη δημοκρατική φύση της πόλης στο μέλλον.

Την ίδια αγωνιστικότητα επιδεικνύουν και οι Σπαρτιάτες μέσα από ένα εκ διαμέτρου αντίθετο εκπαιδευτικό σύστημα. Ο Αθηναίος ηγέτης επικρίνει, λοιπόν, το σπαρτιατικό σύστημα αγωγής χαρακτηρίζοντάς το μονοδιάστατο, σκληρό, επίπονο και αποτέλεσμα καταναγκασμού, επικεντρωμένο στην επίπονη στρατιωτική άσκηση, άρα στην προετοιμασία πριν από κάθε μάχη. Η σπαρτιατική πολιτεία θέλει να μεγαλώνει γενναίους δια βίου πολεμιστές· γι' αυτό και είναι αποκλειστικά δική της υπόθεση η μορφή και το περιεχόμενο του δωρεάν εκπαιδευτικού συστήματος. Όλοι οι νέοι από μικρή ηλικία ζουν ομαδικά με αυστηρή λιτότητα και πειθαρχία, γυμνάζουν το σώμα, εξοικειώνονται στη θέα του χυμένου αίματος, ασκούνται στην «κρυπτεία» και στη στρατηγική, θεωρούν μαλάκυνση την όποια ενασχόληση με τα γράμματα και τις τέχνες. Κι όλα αυτά υπό την αυστηρή επιτήρηση των ανωτέρων τους.

Σαφώς το περιεχόμενο της αθηναϊκής εκπαίδευσης είναι πιο αποτελεσματικό, καθώς δίνει τη δυνατότητα στους νέους να διαπλάσουν το χαρακτήρα τους, να καλλιεργήσουν τις ιδιαίτερες κλίσεις τους, να αποκτήσουν αρχές και γνώσεις, να οξύνουν το νου, να αναπτύξουν κριτική σκέψη, να ζήσουν 'φυσιολογικότερα', να διαμορφώσουν μια ελεύθερη και πολυπράγμονα προσωπικότητα,

προκειμένου να υπακούνε συνειδητά στους νόμους από εσωτερικό σεβασμό κι όχι από φόβο.

β) Οι απόψεις του Αριστοτέλη είναι πιο κοντά στο σπαρτιατικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αποδίδει πρωτεύουσα σημασία (μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν) στην παιδαγωγική αξία του εθισμού (ἐθίζεσθαι), όπως οι Σπαρτιάτες στην επαναλαμβανόμενη άσκηση, από την παιδική ηλικία (εὐθύς ἐκ νέων). Όσο νωρίτερα ξεκινήσει η αγωγή, τόσο περισσότερες θα είναι οι ελπίδες να αποδειχτεί γόνιμη και αποδοτική. Τότε είναι η καταλληλότερη στιγμή να εγγραφούν στην ανθρώπινη ψυχή τα στοιχεία του χαρακτήρα, προτού υπάρξουν άλλες επιρροές.

Βλέποντας την απόλυτη αποτελεσματικότητα της σπαρτιατικής πολιτείας που με ζήλο αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου να χαράξει το χαρακτήρα, τους στόχους και τον τρόπο παροχής της αγωγής σε όλα τα παιδιά της (μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν), δεν έχει στόχο να προβάλει το σπαρτιατικό ιδεώδες — όπως άδικα κατηγορήθηκε· επιδιώκει να αφυπνίσει τους Αθηναίους, προβάλλοντας πως η παιδεία είναι κατεξοχήν πολιτικό ζήτημα, είναι η σπουδαιότερη υπόθεση της πόλης. Η χάραξη αποκλειστικά από το κράτος ενός προγράμματος αγωγής των νέων σύμφωνα με το πνεύμα του πολιτεύματος είναι η ασφαλέστερη εγγύηση για τη σταθερότητα του κράτους. «Αν η αγωγή της νεολαίας αφεθεί στην ιδιωτική πρωτοβουλία, οι πολίτες διασπώνται», σχολιάζει ο I. During (*Ο Αριστοτέλης, Παρουσίαση και Ερμηνεία της σκέψης του*). Για όλους τους παραπάνω λόγους ο Σταγειρίτης κλείνει τα *Πολιτικά* του με την ανάγκη νομοθετικής ρύθμισης των παιδευτικών θεμάτων με ενιαίο περιεχόμενο και σαφή στοχοθεσία μιας δημόσιας εκπαίδευσης με απώτερα ζητούμενα την κοινωνική ευδαιμονία, την άριστη διακυβέρνηση της πόλης και τη διατήρηση του πολιτεύματος στο μέλλον.

Μονάδες 10

A4. α) Λάθος, β) Λάθος, γ) Λάθος, δ) Σωστό, ε) Λάθος. Μονάδες 10

A5. α) συνάλλαγμα : Στο κείμενο η λέξη έχει την έννοια των ανθρώπινων συναλλαγών, των παντός είδους σχέσεων. Σήμερα όμως η λέξη έχει καθαρά οικονομικό περιεχόμενο· σημαίνει το μέσο πληρωμής ενός χρηματικού ποσού σε νόμισμα άλλης χώρας.

Μονάδες 2

β)

- **νεογνός :** γινόμεθα / γίνονται / ἐπιγινομένην
- **εὐωχία :** ἔχει / ἔξεις / ἔξεων / ἀπεχόμενος / ἀπεχόμεθα
- **περιδεής :** δεινοῖς / δειλοῖ
- **ἐπαχθής :** ἀχθόμενος
- **ἀμφορεύς :** διαφορὰς / διαφέρει
- **ἡδῶς :** ἡδονὴν / ἡδονῶν / ἡδονὰς
- **ᾄξων :** ἥχθαι
- **ἀνόρεκτος :** ὀργὰς / ὀργίλοι

Μονάδες 8

☞ ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ☜

ΠΛΑΤΩΝΟΣ *Άλκιβιάδης Β΄* 149-150β

B1. Γιατί πράγματι θα ήταν φοβερό αν οι θεοί αποβλέπουν στα δώρα και στις θυσίες μας αλλά δεν (αποβλέπουν) στην ψυχή (μας), αν κάποιος τυχαία είναι θεοσεβής και δίκαιος. Πολύ περισσότερο βέβαια νομίζω (πως οι θεοί αποβλέπουν στην ψυχή μας) παρά προς τις πολυτελείς αυτές τελετές και θυσίες, τις οποίες τίποτε δεν εμποδίζει και τον απλό πολίτη και την πόλη να μπορεί κάθε χρόνο να πραγματοποιεί (ή: να προσφέρει), παρόλο που έχουν διαπράξει (και ο απλός πολίτης και η πόλη) πολλές ασέβειες αφενός σε βάρος των θεών αφετέρου σε βάρος των ανθρώπων· κι εκείνοι (δηλαδή οι θεοί) περιφρονούν όλα αυτά γενικά, επειδή πράγματι δεν δωροδοκούνται, όπως λέει ο θεός και ο διερμηνέας των θεών.

Μονάδες 10

B2. Πολλοί άνθρωποι θέλουν να πιστεύουν πως μπορούν να κερδίσουν την εύνοια των θεών με πλούσιες θυσίες και πολυτελείς τελετές. Αν ίσχυε κάτι τέτοιο, οι θεοί δεν θα διέφεραν καθόλου από τους τοκογλύφους (ώστε... *κακὸν τοκιστήν*). Αυτό το σκεπτικό θα ενίσχυε την αδικία εκ μέρους των πλουσίων, αφού θα εξαγόραζαν με μεγαλοπρεπείς θυσίες τα όποια σφάλματα έναντι ανθρώπων και θεών (*πολλὰ μὲν... ἡμαρτηκότες*).

Οι θεοί, ωστόσο, και οι συνετοί θνητοί εκτιμούν διαφορετικά τη δικαιοσύνη και τη φρόνηση (*καὶ παρὰ θεοῖς ... τετιμῆσθαι διαφερόντως*). Προφανώς αυτές οι δύο αρετές έχουν αξία μόνον όταν συνδέονται με τις πράξεις και τα λόγια απέναντι σε θεούς και ανθρώπους. Οι θεοί, επομένως, χαίρονται μεν από τις εκδηλώσεις λατρείας των θνητών απέναντί τους, αλλά εκτιμούν ουσιαστικά την ψυχή και τη συμπεριφορά των θνητών· ευνοούν τους δίκαιους και τιμωρούν τους άδικους, αποβλέποντας στα καλά έργα των ανθρώπων και αποζητώντας έτσι την αρμονία στις ανθρώπινες κοινωνίες.

Μονάδες 10

B3.

<i>κακὸν</i>	κάκιστα / χείριστα
<i>πολυτελείς</i>	(ᾗ) πολυτελές
<i>ιδιώτην</i>	(ᾗ) ιδιώτα

διαφερόντως	μᾶλλον διαφερόντως
ὅ,τι	ἅτινα / ἅττα
παράγεσθαι	παρῆκτο
ἀξιοῦντες	ἀξιοῖ
ἡμαρτηκότες	ἡμαρτήσοισθε
φησιν	φάναι
τετιμῆσθαι	τιμῶ

Μονάδες 10

B4α.

παράγεσθαι : είναι τελικό **απαρέμφατο** σε **θέση ρήματος** (ΑΠΑΡΕΜΦΑΤΙΚΗ ΣΥΝΤΑΞΗ).

πολλῷ : είναι **δοτική** του **μέτρου** (ή της **διαφοράς**) στο «μᾶλλον».

ἕκαστον : είναι **κατηγορηματικός προσδιορισμός** στο «ἔτος».

(ἅτε) οὐ ὄντες : είναι **αιτιολογική μετοχή αντικειμενικής αιτιολογίας**, συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος «οἱ δέ», ως επιρρηματικός προσδιορισμός του αναγκαστικού αιτίου στο ρήμα «καταφρονοῦσιν».

παρ' ἄνθρωποις : είναι **εμπρόθετος προσδιορισμός** που δηλώνει **κρίση** (ή: **εκτίμηση**) στο «τετιμῆσθαι».

Μονάδες 5

B4β. Σωκράτης ἔφη τοὺς θεοὺς, ἅτε οὐ δωροδόκους ὄντας, καταφρονεῖν ἁπάντων ἐκείνων.

Μονάδες 5

ΟΡΟΣΗΜΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

Ρένα Σαρμπάνη